

מטרת השיעור

בירור העקרונות המכוננים חברה צודקת ובת-קיימא.

רציונל

השיעור עוסק בכינון חברה בת-קיימא מנקודת מבט של צדק חברתי ואחריות חברתית. העיסוק בחינוך מתוך ראייה חברתית יוצר את הצורך להעמיד תשתית משותפת לחברי הקבוצה בנושא החברתי. נושא זה רחב מאוד; בשיעור זה נעסוק רק בעקרונות היוצרים חברה צודקת ובת-קיימא, תוך חיבור לכל אחד ואחת מן המשתתפים.

מבנה השיעור

1. התנאי לחברה בת-קיימא - תרגיל עמדות 60 דקות
מטרתו של התרגיל לברר את עמדתו של כל אחד בחיבור בין שלושה מרכיבים: א. הרצוי לפי ראייתו של כל אחד מחברי הקבוצה ב. בדיקת המצב הקיים לאור המצב הרצוי ג. לקיחת האחריות על עשיית השינוי.
2. שלוש חברות - לימוד בחברותא 60 דקות
מטרתו של הלימוד לחלץ את העקרונות לחברה בת-קיימא מתוך סיפורים על חברות במקורות היהודיים. התהליך של הגדרת העקרונות יהיה על דרך השלילה, מתוך זיהוי אי-הצדק המובנה בעיקרון שעל פיו פעלה החברה בסיפור.
3. סיכום 30 דקות
נסגור מעגל בין התובנות שעורר הלימוד לבין העמדות האישיות שעלו מהתרגיל.

מהלך השיעור

1. התנאי לחברה בת-קיימא - תרגיל עמדות

זמן	חומרים
60 דקות	כרטיסי אמרות (כמספר המשתתפים) כרטיסים ריקים

פתיחה

מבט אל העבר הרחוק מראה שלאורך ההיסטוריה התפוררו חברות, ואימפריות קמו ונפלו. הסיבות לכך רבות ושונות. תחום העיסוק של הקבוצה שלנו הוא חינוך וחברה ולכן לא נעסוק כאן בהיבטים ההיסטוריים והפוליטיים של הנושא, אלא בהיבטיו החברתיים. כגון: שחיתויות בשלטון, עוני מתפשט, ניכור חברתי ועוד. בחינת המציאות שבה אנו חיים לאור העבר מעלה את השאלה החברתית: "אלו גורמים יוצרים חברה טובה שיכולה להתקיים לאורך זמן?"

שאלות והנחיות לקבוצה

- הקבוצה יושבת במעגל, במרכז מפוזרים כרטיסי אמרות ומספר כרטיסים ריקים.
- כל משתתף בוחר אחת מן האמרות שמביעה, לדעתו, את התנאי המרכזי לקיומה של חברה בת-קיימא. (אפשר גם לרשום אמרה על כרטיס ריק).
- כל משתתף מציג בפני הקבוצה את האמרה שבחר ומפרט את נימוקיו לבחירה.

1. ואהבת לרעך כמוך
2. צדק צדק תרדוף
3. מי שרוצה יכול
4. מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך
5. שוויון הזדמנויות
6. אדם לאדם זאב
7. רק חברה צודקת תאפשר דמוקרטיה יציבה
8. כל בני האדם נולדו שווים
9. אדם לחופש נולד
01. מי שחזק שורד
11. הכוח משחית
21. כל ישראל ערבים זה בזה
31. בעל המאה הוא בעל הדעה
41. תְּיָה וְתֵן לַחַיִּים
51. דינא דמלכותא דינא

למנחה

בחלק זה של התרגיל יציגו המשתתפים את השקפתם על התנאים המאפשרים חברה בת-קיימא. קיומו של צדק חברתי אינו בהכרח חלק מראייה זו, ולכן המשפטים מושכים לכיוונים שונים, כמו: יכולותיו של היחיד, יחסי כוחות בין קבוצות שונות ועוד.

אסיף

ניסינו לברר את התנאים שיוצרים חברה טובה שמחזיקה מעמד לאורך זמן, דרך העמדה האישית של כל אחד. חלק מאתנו דיברו על החשיבות של חברה המתנהלת על פי אמות מידה של צדק, חלק דיברו על המשמעות של אהבת האחר והמשתמע מכך, חלק הדגישו את החשיבות של קידום הפרט כדי שחברה תתקיים לאורך זמן, ועוד. כל אחד מאתנו הציג את עמדתו לגבי הרצוי לפי דעתו. כאשר באים לבחון את המצוי או את היישום של הרצוי בשטח, או-אז פוגשים את המציאות.

שאלות והנחיות לקבוצה

- כל אחד יקרא שוב בקול את המשפט שבחר ויוסיף לו משפט נוסף שמתחיל במילה "אבל...".
- איזו הרגשה נוצרת אצלנו כאשר אנו צריכים להעמיד בספק או לסייג ערך שאנו מאמינים בו?
- האם העובדה שסייגנו את הערך או הטלנו בו ספק משפיעה על ההתנהגות שלנו? כיצד?

למנחה

האסיף פותח סבב נוסף בין המשתתפים של התייחסות לאמרות שבחרו בתוספת המילה "אבל...". ההנחיה של הוספת משפט "אבל..." גורמת לאנשים לבחון את היישום של האמרה בתנאים שונים. לדוגמה, לביטוי "הכוח משחית" אפשר להוסיף את המשפט: "אבל יש מצבים שבהם חייבים להפעיל כוח".

לאחר הסבב, השאלה הראשונה מזמינה לשתף בקשיי היישום המביאים לרגשי חוסר האונים וחוסר היכולת לשנות. כאן נשמע מספר משתתפים לפי הצורך והזמן.

השאלה השנייה מכוונת למציאת פתרונות לקירוב בין הרצוי למצוי.

2. שלוש חברות - לימוד בחברותא

זמן
60 דקות

חומרים
דפי לימוד

הלימוד בשיעור זה יתקיים בשני שלבים. קודם נלמד בחברותא: כל זוג יקבל דף לימוד וילמד בנפרד, לאחר מכן נתאסף לשתף את הקבוצה בלימוד. הלימוד בחברותא הוא שיטת הלימוד היהודית המסורתית, שנועדה לליבון סוגיה בין שני לומדים. הלימוד מתבצע בדרך של בחינת הזווית האחד על ידי השני מתוך מרחב לכל צד.

נלמד שלושה סיפורים מן מקורות. כל סיפור עוסק בחברה שבנויה על עיקרון חברתי שמביא בסופו של דבר להתפוררותה. החברות שנעסוק בהן: דור המבול, אנשי סדום וחורבן בית שני. ננסה לאפיין את שלוש החברות ואת העקרונות המנחים אותן.

שאלות והנחיות לקבוצה

- נתחלק לזוגות. בדף שתקבלו יש שלושה סיפורים. כל זוג בוחר סיפור אחד. שתפו האחד את השני בידוע לכם על הסיפור וקראו את המקורות השייכים לסיפור.
- מהו העיקרון החברתי המוביל בחברה שעליה מסופר?
- איזה תנאי לקיומה חסרה בחברה שעליה מסופר (מדוע חברה זו לא המשיכה להתקיים)?

דור המבול

וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס׃ וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת
 הָאָרֶץ וַהֲנִיחַ נִשְׁחָתָהּ כִּי הִשְׁחִית כָּל בְּשָׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ׃
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קַח כָּל בְּשָׂר בָּא לְפָנַי כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ חָמָס
 מִפְּנֵיהֶם וַהֲנִי מִשְׁחִיתֶם אֶת הָאָרֶץ׃

בראשית פרק ו, פסוקים יא-יג

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קַח כָּל בְּשָׂר בָּא לְפָנַי."
 אמר רבי יוחנן: ב ווא וראה כמה גדול כ וחה של חמס, שהרי דור
 המבול עברו על הכל, ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשוטו
 ידיהם בגזל, שנאמר כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וַהֲנִי מִשְׁחִיתֶם
 אֶת הָאָרֶץ׃

תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף קח, עמוד א

גזל: השורש גזל בפועל ובשם מורה במקרא על מעשה הלוקח מרכוש
 חברו בכוח הזרוע.
 גנבה: מעשה האדם הלוקח מרכוש חברו שלא ברשות ובחשאי.
 משה דוד קאסוטו (עורך), אנציקלופדיה מקראית, מוסד ביאליק, ירושלים 1954, עמוד 464, 536

אנשי סדום

ונדעה אותם - כוונתם לכלות את הרגל מביניהם, כדברי רבותינו.
 כי חשבו שבעבור טובת ארצם שהיא כגן ה' יבואו שם רבים, והם
 היו מואסי הצדקה. אבל לוט בעושרו וממונו בא אליהם, או
 שביקש מהם רשות או שקיבלוהו לכבוד אברהם. והכתוב מעיד
 שזאת כוונתם, שנאמר "הֲנִיחַ זֶה הָיָה עֶוֹן סְדֹם אַחֻתָּךְ גְּאוֹן שְׂבָעַת
 לְחֶם וְשִׁלּוֹת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וְלִבְנוֹתֶיהָ יָד עֲנִי וְאֶבְיוֹן לֹא
 הִחְזִיקָה:" (יחזקאל טז, מט) ומה שאמר "רָעִים וְחַטָּאִים לֵה' מְאֹד",
 (בראשית יג, יג) שהיו מכעיסים ומורדים בשלותם ובעינוי האביונים
 ... ועל דעת רבותינו, היו בהם כל מידות רעות, אבל נגמר דינם על
 אותו העוון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון, כי היו תדירים
 באותו עוון יותר מכולם, וגם כי כל העמים עושים צדקות עם
 רעיהם ועם ענייהם, לא היה בכל הגויים כסדום לאכזריות:

רמב"ן, בראשית פרק יט, פסוק ה

חורבן בית שני

על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים, אדם אחד שאוהבו היה קמצא ושונאו היה בר קמצא, ערך סעודה.
 אמר לו לשמשו: "לך הבא לי קמצא".
 הלך הביא לו בר קמצא. בא, מצא אותו שהוא יושב.
 אמר לו: "הרי אדם זה שונא לאדם זה, מה אתה רוצה כאן? צא!".
 אמר לו: "הואיל ובאתי הנח לי, ואתן לך דמי מה שאני אוכל ושותה".
 אמר לו: "לא".
 אמר לו: "אתן לך דמי חצי סעודתך!".
 אמר לו: "לא".
 אמר לו: "אתן לך כל סעודתך!".
 אמר לו: "לא".
 אחז בידו והעמידו והוציאנו.

אמר: "הואיל וישבו שם רבנן ולא מ יחו בידו, למד אתה מכאן שנוח להם, אלך ואלשין עליהם בבית המלך".
 אמר לו לקיסר: "מרדו בכך היהודיים!".

מתורגם על פי הרב עדין שטיינזלץ לתלמוד בבלי, מסכת גיטין, דף נה, עמוד ב; דף נו, עמוד א

לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר היו "שריה כאילים לא מצאו מרעה" (איכה א). מה איל זה, ראשו של זה בצד זנבו של זה - אף ישראל שבאותו הדור, כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קט, עמוד ב

למנחה

זו הפעם הראשונה שהקבוצה לומדת בחברותא. נוסף על הנאמר בפתיחה על סגנון לימוד זה, בלימוד המוצע כאן יש תהליך מקדים: ההכרות והשיתוף בין שני הלומדים, המהווים פתיחה ללימוד, מרכיבים את האחריות שצריך לקחת על הלמידה ללא המנחה.

כל אחת מן החברות המופיעות בלימוד בנויה על עיקרון חברתי אחר:

דור המבול: התרבות החברתית של קבוצה זו הייתה בנויה על גזל. בחברה זו הופרה הבעלות של היחיד על רכושו, וכל אחד יכול היה לחמוס בגלוי וללא פחד את מה ששייך לאחר.

אנשי סדום: חברת שפע שיצרה לעצמה תרבות שרואה בחלש איום על קיומה, מנדה אותו מקרבה ודנה אותו למוות.

חורבן הבית: חברה ש מנהיגיה נהגו באדישות ואטימות ולא מחו כנגד עוולות חברה שנתנה גיבוי לתנהגות חסרת ערכים חברתיים ושיתרה על מידת התוכחה.

תוך כדי הלימוד התבקשו המשתתפים לענות על שתי שאלות:

השאלה הראשונה (מהו העיקרון החברתי המוביל בחברה שעליה מסופר?) יוצרת את הקשר לחלק הראשון של המפגש ומזמינה את הלומדים לבחון את התנאים לחברה בת-קיימא בסיפור מוחשי תוך חילוץ העיקרון החברתי המוביל.

השאלה השנייה (איזה תנאי לקיומה חסרה החברה שעליה מסופר?) מבקשת מהלומדים לחשוב על הסיבה שעיקרון חברתי זה לא יכול לקיים חברה לאורך זמן. המקורות לא מספקים את התשובה, אך נותנים כיוונים לחשיבה.

אסיף

כל חברותא מוזמנת לשתף את הקבוצה במסקנות הלימוד.

- מדוע לא הצליחו חברות אלו להתקיים לאורך זמן?
- איזה עיקרון מנחה יכול להוות תיקון לכל אחת מהחברות (אפשר להשתמש באמרות מתחילת השיעור)?
- האם ניתן לזהות את עקרונותיהן של החברות הקדומות גם בחברות של ימינו?

סיכום

מתוך המקורות למדנו על שלוש חברות המבוססות על עקרונות חברתיים שונים שהמיטו עליהן כליון.

בדור המבול הפך רכוש היחיד להפקר בשל הגזל. העיקרון המנחה היה מי שחזק שורד עד כדי איבוד המחסום של הבושה הקיימת בגנבה.

אנשי סדום יצרו חברה שהחוקים בה בנויים על העיקרון של הפקרת החלש. ולא רק שהם הסירו את האחריות עליו, הם גם דאגו שאף אחד אחר לא יוכל לקבל על עצמו אחריות זו. אנשי בית שני יצרו קשר של שתיקה בין האחראים לעקרונות של אי הצדק וגרמו לסירוס היכולת לבקר את השלטון.

העיקרון החברתי המשותף לדור המבול, לסדום ולתקופת בית שני הוא עיקרון של אי-צדק והיעדר ערכים של ערבות ואחריות חברתית. הצדק הוא אחד התנאים לקיומה של חברה לאורך זמן. למדנו על עקרונות שונים של אי-צדק, שעלולים לחזור לאורך ההיסטוריה ולהגיע עד ימינו. היכולת של חברה להיכנס לתהליך של תיקון היא הערובה להישרדותה לאורך זמן, כאשר לכל אחד ואחד מאתנו היכולת לקחת חלק בתהליך זה.

כרטיסי אמרות

ואהבת לרעך כמוך

צדק צדק תרדוף

מי שרוצה יכול

מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך

שוויון הזדמנויות

אדם לאדם זאב

רק חברה צודקת תאפשר דמוקרטיה יציבה

כל בני האדם נולדו שווים

אדם לחופש נולד

מי שחזק שורד

הכוח משחית

כל ישראל ערבים זה בזה

בעל המאה הוא בעל הדעה

תּיָה וּתָן לַחַיּוֹת

דינא דמלכותא דינא

סיפורן של שלוש חברות - לימוד בחברותא

- בחרו סיפור אחד.
- שתפו אחד/ת את השני/ה בידוע לכם על הסיפור.
- קראו את המקורות השייכים לסיפור.

דור המבול

וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס׃ וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וַהֲנִיחַ נִשְׁחָתָהּ כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ׃ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֶחֱם קֶץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנָי כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנִיָּהֶם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ׃

בראשית פרק ו, פסוקים יא-יג

” וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֶחֱם קֶץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנָי ”.
אמר רבי יוחנן: ב וּא וּרֵאָה כִּמְהָ גְדוּל כ וּחַה שֶׁל חָמָס, שֶׁהִרִי דוֹר הַמַּבּוּל עִבְרוּ עַל הַכֹּל, וְלֹא נַחַתָּם עֲלֵיהֶם גְּזֵר דִּינָם עַד שֶׁפִּשְׁטוּ יְדֵיהֶם בַּגִּזְל, שֶׁנֶּאֱמַר כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנִיָּהֶם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ׃
תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף קח, עמוד א

גזל: השורש גזל בפועל ובשם מורה במקרא על מעשה הלוקח מרכוש חברו בכוח הזרוע.
גנבה: מעשה האדם הלוקח מרכוש חברו שלא ברשות ובחשאי.
משה דוד קאסוטו (עורך), אנציקלופדיה מקראית, מוסד ביאליק, ירושלים 1954, עמוד 464, 536

אנשי סדום

ונדעה אותם - כוונתם לכלות את הרגל מביניהם, כדברי רבותינו. כי חשבו שבעבור טובת ארצם שהיא כגן ה' יבואו שם רבים, והם היו מואסי הצדקה. אבל לוט בעושרו וממונו בא אליהם, או שביקש מהם רשות או שקיבלוהו לכבוד אברהם. והכתוב מעיד שזאת כוונתם, שנאמר "הִנֵּה זֶה הָיָה עִוֵּן סְדֹם וְאַחֲוֵתָהּ גְּאוֹן שְׂבָעַת לָחֵם וְשִׁלּוֹת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וּלְבִנּוֹתֶיהָ וַיֵּד עֲנִי וְאָבִיוֹן לֹא הִחְזִיקָה׃" (יחזקאל טז, מט) ומה שאמר "רְעִים וְחֲטָאִים לָהּ מְאֹד", (בראשית יג, יג) שהיו מכעיסים ומורדים בשלותם ובעינוי האביונים ... ועל דעת רבותינו, היו בהם כל מידות רעות, אבל נגמר דינם על אותו העוון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון, כי היו תדירים באותו עוון יותר מכולם, וגם כי כל העמים עושים צדקות עם ריעהם ועם ענייהם, לא היה בכל הגויים כסדום לאכזריות: רמב"ן, בראשית פרק יט, פסוק ה

חורבן בית שני

על קמצא ובר קמצא חרב ה ירושלים, אדם אחד שאוהבו היה קמצא ושונאו היה בר קמצא, ערך סעודה.
 אמר לו לשמשו: "לך הבא לי קמצא".
 הלך הביא לו בר קמצא. בא, מצא אותו שהוא יושב.
 אמר לו: "הרי אדם זה שונא לאדם זה, מה אתה רוצה כאן? צא!".
 אמר לו: "הואיל ובאתי הנח לי, ואתן לך דמי מה שאני אוכל ושותה".
 אמר לו: "לא".
 אמר לו: "אתן לך דמי חצי סעודתך!".
 אמר לו: "לא".
 אמר לו: "אתן לך כל סעודתך!".
 אמר לו: "לא".
 אחז בידו והעמידו והוציאו.

אמר: "הואיל וישבו שם רבנן ולא מחו בידו, למד אתה מכאן שנוח להם, אלך ואלשין עליהם בבית המלך".
 אמר לו לקיסר: "מרדו בך היהודיים!".

מתורגם על פי הרב עדין שטיינזלץ לתלמוד בבלי, מסכת גיטין, דף נה, עמוד ב; דף נו, עמוד א

לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר היו "שריה כאילים לא מצאו מרעה." (איכה א) מה איל זה, ראשו של זה בצד זנבו של זה - אף ישראל שבאותו הדור, כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קט, עמוד ב

- מהו העיקרון החברתי המוביל בחברה שעליה מסופר?
- איזה תנאי לקיומה חסרה החברה שעליה מסופר (מדוע חברה זו לא המשיכה להתקיים)?

